

Marx och feodalsocialismen

Ännu florerar uppfattningen att socialdemokratin bygger på Marx. Så är inte fallet, skriver Knut Carlqvist.

I maj 1875 slogs de två grenarna av den tyska arbetarrörelsen samman i den lilla staden Gotha några mil väster om Erfurt, Eisenacherna under August Bebel och Wilhelm Liebknecht och Allmänna Tyska Arbetarassociationen, Ferdinand Lassalles skapelse. Karl Marx satt i London utan att kunna påverka förhandlingarna.

Marx-seminariet 5

Karl Marx
Kritik av Gothaprogrammet
Arbetarkultur, 1945 (1875)

Som praktiska politiker såg Bebel och Liebknecht vinsterna av en sammanslagning. Den skulle ge socialdemokratin tyngd och resurser. De stod Marx nära men var beredda till eftergifter för den goda sakens skull. Dessutom ville de inte

låta den gamle styra från bakbänken. Så det föreslagna gemensamma partiprogrammet antogs trots Marx protester. 1891 lät Engels publicera Marx *Kritik av Gothaprogrammet*, åtta år efter hans död.

Vi bör ha i minnet läget 1875. Såväl Bebel som Liebknecht släpptes ur fängelset den 1 april efter att ha avtjänat två år för högförräderi. Bebel skulle snart krypa in igen, för majestätsförbrytelse. Några år tidigare hade Bismarck enat Tyskland, det vill säga med vapenmaktt avskaffat vad den borgerligt demokratiska rörelsen inte förmått: småstaten. Samtidigt hade den prussiska lantadeln gjort sig till statsbärande kast. De liberala idéerna bröt aldrig igenom, den ordning som etablerades i Tyska riket var auktoritär och korporativ, präglad av det feodala patron-klient-förhållandet. Genom Lassalle, som stod

på Bismarcks avlöningslista, inordnades den tyska arbetarrörelsen i den *Sozialstaat* som skulle rida spår mot social oro och förändring.

Under Bismarck befästes den skillnad mellan tyskt och engelsksaksiskt tänkande som överlevt i vår tid. Avläggare finns hos oss i vad vi kallar bruksandan, idén om stat, företag och arbetare som en patriarkal storfamilj. Men likheterna är fler.

Låt oss ta portalparagrafen i Gothaprogrammet:

Arbetet är källan till all rikedom och all kultur och då nyttobringande arbete är möjligt endast i samhället och genom samhället, tillhör avkastningen på arbetet oavkortad och med lika rätt alla samhällsmedlemmar.

Marx är inte förtjust. Till att börja med är arbetet *inte* källan till all rikedom utan naturen, och arbetet är i sin tur också en yttring av naturen, en produkt av den mänskliga arbetareskraften. Att lyfta fram arbetet som rikedomens källa döl-

jer att ägandet av mark och materiella produktionsbetingelser spelar en väl så viktig roll. Den som äger en gruva kan låta andra bryta den och ändå leva väl. Det sågs inte. I stället upphävs första satsen av den andra, där plötsligt samhället blir villkoret för "nyttobringande arbete". Om arbetet är källan till all kultur, alltså även samhället, så kan inte samhället vara villkoret för arbetet.

"Man hade lika gärna kunnat säga att onyttigt och till och med allmänskadligt arbete först i samhället kan bli ett näringsfång", muttrar Marx. "Kort sagt: skriva av hela Rousseau."

Avkastningen åt samhället

Den tredje satsen vägar spränga till den prussiska andens rike genom en halsbrytande slutledning. Då nyttigt arbete blott är möjligt i samhället så måste avkastningen av detta arbete tillfalla samhället (alla samhällsmedlemmar) och – skriver Marx – "den enskilde arbetaren får blott så mycket därav, som inte behövs för att upprätthålla arbetsbetingelsen, samhället". Där har vi först regeringens anspråk, ty utan den kan inte samhällsordningen upprätthållas, sedan anspråken från de olika kategorierna privategendom, och så vidare.

Känns det igen? Lassalle visste att behändigt slira på orden och döpa om staten till samhället, gärna i bestämd form.

Arbetets avkastning ska "oavkortad" fördelas på "alla" samhällsmedlemmar. Marx börjar med att räkna av för investeringar och underhåll. Sedan tar staten sitt: förvaltningen en rejäl bit, sedan skolor, hälsovård och fattigvård. Att avkastningen fördelas är ostridigt, likaså att den fördelas oavkortad (bortsett från de mynt som rullar ner i golvspringorna) och att alla får någon del av den. Frågan är hur stor. Och den frågan täcks i programmet över med frasen "rättvis fördelning", som lämnar allt obesvarat. Även det känner vi igen.

Goethes järnhårda lag

Lassalles bidrag till den ekonomiska teorin är den "järnhårda lönelagen". Av denna är, skriver Marx, "ingenting Lassalles egendom utom ordet järnhård, som han lånat från Goethes *eviga, järnhårda höga lagar*". Gothaprogrammet vill upphäva lönesystemet med den järnhårda lönelagen. Nå, upphäver man lönearbetet upphäver man också dess lagar, järnhårda eller ej. Vad är denna lag? Malthus' befolkningsteori. Marx påpekar:

Om denna är riktig så kan jag återigen inte upphäva lagen, även om jag hundra gånger upphäver lönearbetet, emedan lagen då behärskar inte bara lönearbetets system utan varje samhällsligt system. Stödda just på detta har nationalekonomerna sedan femtio år och mer bevisat att socialismen inte kan upphäva den *naturbetingade* fattigdomen, utan blott *göra den allmän*, och fördela den jämnt över hela samhällets yta!

Mot Gothaprogrammet ställer Marx lönearbetets avskaffande för att det är "ett i system stätt slaveri" och samma mån som blir tyngten i samma mån som produktivitet

Trygghet med järnhand. På junkern Bismarcks lönelista stod den tyske socialistledaren Lassalle. Valfördssamhällets feodalism var förprogrammerad.

Porträtt i Ny Illustrerad Tidning 32/1898

ökar, vare sig arbetaren får bättre eller sämre betalt.

Detta är kärnan i Marx' kritik av lassalleanerna. Och den drabbar inte bara dagens svenska socialdemokrati, för vilken lönearbetet är den heliga grundbulten (läs: skattebasen), utan i lika hög grad det sovjetiska systemet (fattigdomen utmetad) och det kinesiska, som redan före kulturrevolutionen utbetalade lön efter ideologisk trohet – tala om slaveriet satt i system!

Att lyfta fram arbetet som rikedomens källa döjer att ägandet av mark och materiella produktionsbetingelser spelar en väl så viktig roll.

Men företagare känner till dilemmat och lever med det, lönearbetet tenderar att göra vart jobb till en födkrok och föga mer. De prövar tusen vägar att motivera sina anställda, bonus, delägarskap, självstyrande grupper. Men med rådan- de konfiskatoriska skatter tryck är utrymmet för reformer begränsat.

Gothaprogrammet ställde uppifften att skapa den "fria staten". I ett brev till Bebel i mars 1875 påpekar Engels syrligt: "Grammatikaliskt fattat är en fri stat en sådan som är fri i förhållande till sina medborgare, alltså en stat med en despotisk regering." Det var inte vad Tyskland behövde. Där fattades den första betingelsen för all frihet: "Att alla ämbetsmän kunde ställas till ansvar för alla sina tjänstehandlingar gentemot varje medborgare inför allmän domstol och enligt allmän lag."

Lassalles (och Bismarcks) fria stat lever vidare i drömmen om ett federalt Europa.

KNUT CARLQVIST

Estonia som romankuliss

Estonia får utgöra fond för en tonårsläckas frigörelse. Inte så lyckat, menar Catherine Gierow.

Det finns olika sätt att fantasera om Svedala när man sitter i Saint Germain des Prés, skriver romaner och inte känner för något besök norr om Le Touquet-Paris Plage. Bortsett från Simone de Beauvoir som faktiskt reste upp hit, deltog i ett par mordande middagar och fick migrän, har få parisiska författare brytt sig om att masa sig iväg för att titta efter.

Roman

Yann Queffelec
Happy Birthday Sara
Editions Grasset, 1997

Francoise Sagan (*Châteaux en Suède*) såg framför sig ett Västergötland (eller Skåne?) fullt av sofistikerade, djupsinniga grevar och baroner som filosoferar, konverserar och har sig i välbonade salonger med höga öppna spisar. Yann Queffelec är mer abrupt och dramatiskt när han tar *Estonia*-katastrofen till en förevändning för att beskriva en tonårings inre kollaps och pånyttfödelse i ett kallt och skumt samhälle, som mer påminner om *Rederiets* än om Sagens.

Kajen i Tallinn är mörk den där septemberkvällen, kall och blåsig och fullpackad med tunga fordon och stämpande passagerare som resignerat väntar på sin tur att släppas ombord. Inga glatt viftande folkmassor har tagit sig ner på kajen, inga fyrverkerier skjuts upp i den stjärnfria himmelen. Inte ens någon påpälsad lokal journal- list i brist på annat redigerbart

Katastrofens kuliss. I likhet med Titanic har Estonia kommit att användas som en samhällspegel i fiktionen. Foto från räddningsarbetet efter Titanic-katastrofen 1912.

Foto: EPA/PRESSENS BILD

stoff. Ty *Estonia* är inte *Titanic* utan en vanlig färja som rutinmässigt ska frakta en – till synes – vanlig last från Tallinn till Stockholm.

Fräcka Sara Johanson står på kajen utan vare sig biljett eller pengar. Hon tänker erbjuda sina tjänster som servitris-nattklubbsvärdinna för att släppas ombord: bättre det än att ertappas som fripassagerare. Olyckliga Sara fyller 18 år just i natt och har valt en obekvämt tur och retur på Östersjön för att signalera till sina nära och kära sitt nödläge då vuxenlivet öppnar sig. Eller har hon valt just *Estonia* för att själv slipa sjunka ner i familjens mystiska förlutna?

Ombord på Estonia

Så smugglas vi ombord på *Estonia* några timmar före katastrofen. Som andra har använt sig av *Titanic* utnyttjar Queffelec en fantasi-*Estonia* som fond för ett slutet samhälle av socialt sjunkande figurer, skrupelfria officerare, äldre danshyenor, lammköttfixerade mekaniker, barntrafikerande skurkar och billiga horor. Intrigen är på ytan enkel. Karaktärerna är korrupta, perver-

sa och dömda. Katastrofen finns bara där för att skapa en apokalyptisk dimension, den hör inte till själva berättelsen. Men Saras alkoholiserade pappa, före detta kapten på *Estonia*, har fått sparken för tjänstefel. Trots att rättgång hällits tycks ingen veta vad som egentligen händer den natt han bestämde sig för att vända mitt på Östersjön och återvända till Estland.

En djävur tonårsläck

Feg och hämmad är hon inte: Sara är en djävur tonårssvenska som snackar slang, spårskar snuskiga gubbar i skrevet och klarar av allt från mogna kvinnors missunnsamhet, kollegers avundsjuka, officerares misstänksamhet till Östersjöns svarta vägor. Hon vill veta sanningen. Och för att få veta *Estonias* hemlighet är hon beredd på att sälja sin unga själ till Djävulen...

Happy Birthday Sara är en kort, fort läst och alltför fort skriven roman som får svårt att finna sin läsekrets i Sverige. Här är *Estonia* ett ännu inte läkt trauma. Som litterär metafor fungerar romanen inte.

CATHERINE GIEROW